

Tartu Ülikool

Filosoofia ja semiootika instituut

Filosoofia osakond

KAS LIBERAALNE PATERNALISM ON RAKENDATAV ROBERT
NOZICKI KONTSEPTSIOONINA MINIMAALSEST RIIGIST?

Bakalaureusetöö

Heiko Leesment

Juhendaja: Mats Volberg (PhD)

Tartu

2019

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. NEOLIBERALISM.....	5
1.1 Neoliberalismi definitsioon.....	5
1.2 Neoliberalismi esiletõus.....	6
1.3 Neoliberalistlik käsitlus riigist ja selle korraldusest.....	8
2. ROBERT NOZICKI MINIMAALNE RIIK.....	11
3. LIBERAALNE PATERNALISM.....	16
3.1 Liberaalse paternalismi definitsioon ja olemus.....	17
3.2 Liberaalse paternalismi toimimine.....	19
3.2.1 Valikute arhitektuur.....	19
3.2.2 Nügimine.....	20
3.2.3 Valikute piiramise vajalikkus.....	21
4. KAS PATERNALISTLIK LIBERALISM VÕIKS OLLA NOZICKI MINIMAALSE RIIGI RAKENDAMISE VÕIMALUS?.....	24
KOKKUVÕTE.....	31
ABSTRACT.....	33
KASUTATUD KIRJANDUS.....	34

SISSEJUHATUS

Kuigi paternalistliku liberalismi mõistet tutvustati maailmale juba 2003. aastal ja sellest on möödas juba üle 15 aasta, pole teema kaotanud oma aktuaalsust. Võib öelda, et liberaalse paternalismi teooria on selle aja jooksul kasvatanud populaarsust ja leidnud väljundi ka mitme riigi tegevustes.

2011. aastal, kui esmakordselt Cass R. Sunsteini ja Richard Thaleri teooriaga liberalismi seminariks materjale otsides kokku puutusin, oli eestikeelseid allikaid selle teema kohta väga vähe ja avalikus diskussioonis sellest ei räägitud. Sellele vaatamata tundus teema minu toonase igapäevase tegevusvaldkonna kontekstis huvitav ja vajalik. Kaheksa aastaga on aga palju muutunud. Näiteks Sunsteini ja Thaleri kultusteoseks saanud „Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness“ (ilmus esmakordselt aastal 2008) ilmus möödunud aastal esmakordselt eestikeelse pealkirjaga „Nüginine“ (Tänapäev, 2018) ja liberaalse paternalismi praktikatest on aina rohkem juttu ka Eesti ühiskonnas¹ ning avalikus sektoris². Seetõttu tundub teema valik aktuaalsem kui kunagi varem ja loodetavasti pakub ainet edasiseks uurimiseks.

Sunsteini ja Thaleri teooria vähendatud rolliga riigist pole siiski midagi uut, vaid pigem edasiarendus. Selle juurestik peitub kolm aastakümnet varem ilmunud Robert Nozicki teoses „Anarhia, riik ja utoopia“, mis manifesteeris, et ainus moraalselt õigustatav riik oleks minimaalne. Nozick ise omakorda asetub neoliberaalsesse diskursusesse, mis teooriast praktiliste väljunditeni jõudis 1980ndatel ja jätkab oma võidukäiku paljudes riikides tänaseni.

Käesoleva töö eesmärk on vaadata neoliberalismi, Nozicki minimaalse riigi ja paternalistliku liberalismi kokkupuutepunkte ning proovida leida vastust pealkirjas tõstatud küsimusele, kas liberaalset paternalismi oleks võimalik mõista Robert Nozicki minimaalse riigi rakendamisenä. Selleks annan esmalt ülevaate, milline oli see neoliberaalne diskursus ja selle põhilised mõtted, mille kontekstis Nozick minimaalse riigi kontseptsiooniga välja tuli. Seejärel vaatlen, milles seisneb Nozicki kirjeldus minimaalsest riigist ja kuidas see võiks toimida.

---

¹ Strauss-Raats, P. Kuidas töötajaid soodsas suunas mõjutada?. *Tööinspektsiooni infokiri nr 28*.

https://www.ti.ee/fileadmin/user_upload/failid/dokumendid/Meedia_ja_statistika/Teavitustegevus/Infokirjad/2013/infokiri_nr_28/detsember2013_tookeskkond1.pdf

² Tuulik, M.-E. Toimub seminar nüginisvõtete kasutamisest õigusloomes. *Justiitsministeeriumi koduleht*.

<https://www.just.ee/et/uudised/toimub-seminar-nugimisivotete-kasutamisest-oigusloomes>

Viimaks tutvustan liberaalse paternalismi põhimõtteid, vaadates seejuures, mida tähendavad nügimine, valikute arhitektuur ja selgitan, miks valikute piiramine võiks olla vajalik. Töö viimases peatükis proovin neid kolme lähenemist kõrvutades leida lahenduse pealkirjas püstitatud küsimusele, kas liberaalne paternalism võiks olla sobiv rakendus Robert Nozicki minimaalse riigi kontseptsioonile.

Töö jaguneb kaheks osaks, mis on omakorda jagunenud nelja peatüki vahel. Kolm esimest kannavad ülevaatlikku eesmärki ja viimane analüütilist. Viimases peatükis kirjeldatu paremaks mõistmiseks ja käsitluse illustreerimiseks esitan neoliberalismi, minimaalset riiki ja liberaalset paternalismi võrdleva tabeli. Töö allikatena on kasutatud vastavate teooriate käsitlusi erialakirjandusest ja lisaks joonealuste viidetena käsitlust illustreerivaid või täiendavaid näiteid.

1. NEOLIBERALISM

Elame neoliberalismi ajastul ja see mõjutab miljardeid inimesi väga erinevates valdkondades. Neoliberalismist on saanud laialt levinud ja mõjukas ideoloogia, mis on sügavalt seotud laia ringi valdkondadega riigi toimimises.

Robert Nozicki „Anarhia, riik ja utoopia“ ilmus esmakordselt aastal 1974, mis on loetud aastad enne neoliberalismi praktilise rakendumise algust Thatcheri ja Reagan juhtimisel. Diskussioon selle üle, milline võiks olla riigi roll nii, et see sekkuks vähem inimeste ellu ja väärtustaks vabadusi, oli selleks hetkeks juba aktuaalne. Seda nii ühiskonnas toimunud muutuste kui ka majanduse kontekstis. Nozick panustas sellesse liberaalsesse poliitilise filosoofia debatti mõttega *minimaalsest riigist*. See haakus liberaalide ootustega riigile, mis võiks sekkuda võimalikult vähe inimeste ellu ja olla pigem enda loodud keskkonna säilitaja. Võib öelda, et „Anarhia, riik ja utoopia“ andis neoliberalismi konteksti veel ühe selgituse, kuidas minimaalselt inimeste ellu sekkuv riik võiks toimida (Harvey 2005: 44).

Loomulikult on Nozicki teoreetiline käsitlus vaid osa laiemast raamistikust, mis neoliberalismi esiletõusu tingis. Sellele vaatamata on Nozick üks selle ajastu mõtlejatest, kelle ideed diskussiooni toetasid, mistõttu on edasise arutelu huvides vaja lahti rääkida ka neoliberalismi teke ja olemus.

1.1 Neoliberalismi definitsioon

Encyclopedia Britannica kirjeldab neoliberalismi kui ideoloogiat ja poliitika mudelit, mis väärtustab võistlust vabalt turul. Seda seostatakse enamasti *laissez-fair* majandusega ja iseloomustatakse kui majandusliku õitsengu alustala, mis on seotud inimeste arenguga. Vaba turg on kõige efektiivsem hüvede jaotamiseks ja riigi sekkumine majanduslikes ning sotsiaalsetes küsimustes peab olema minimaalne (Smith 2014).

Neoliberalismi defineerimine on keeruline mitmel põhjusel. Esmalt seepärast, et liberaalsed kogemused omavad küll ühiseid jooni, aga need piirid on väga laiad, sest ulatuvad ühiskonna sotsiaal-, poliitiliste ja majanduslike fenomenide erinevate tasemeteni. Lisaks sellele on neoliberalismi võimatu lahutada USA imperialismist ja globaliseerumisest.

Peale selle on neoliberalismi kujunemise ja esiletõusu lugu pikk ning keerukas. Selles lõimuvad mitmed teoreetilised lähenemised (Saad-Filho ja Johnston 2005: 1-2)

Howard ja King väidavad, et neoliberalism ei tohiks mõista kui 19. sajandi liberalismi taassündi, kuigi see on selle algupärane järglane. Neoliberalismi võib nende sõnul pidada 20. sajandi riikide arengu loomulikuks tulemuseks (Howard ja King 2008: 1-3). Ka Julie A. Wilson ütleb, et neoliberalismi ei tohiks mõista kui pelgalt uut poliitilise liberalismi vormi. See on midagi enamat – näiteks turg neoliberalistlikus ühiskonnas ei ole ajalooline kapitalistlik turg, kus kaubad saavad oma väärtuse ja vahetuvad. See on hoopis alus kogu ühiskonnale ja selle toimimisele (Wilson 2018: 2-3). Turg ja selle toimimine hoiab ühiskonda koos.

Selleks, et mõista paremini neoliberalismi olemust, on asjakohane vaadata seda, kuidas see tekkis ja on arenenud tänase mõjuka positsioonini ääne ühiskonnas.

1.2 Neoliberalismi esiletõus

Neoliberalismi jõulist tõusu ingliskeelses maailmas seostatakse 70ndate lõpu ja 80ndate algusega, kui Suurbritannias tuli võimule Margaret Thatcheri juhitud valitsus ja Ameerika Ühendriikide presidendiks sai Ronald Reagan. Nende kahe poliitilisi tegevusi seostatakse neoliberalistlike vaadetega, millel olid nii sotsiaalsed, poliitilised kui ka majanduslikud mõjud mõlema riigi ühiskondadele. Neoliberalismi ennast on selles kontekstis keeruline defineerida ja lahti haakida globaliseerumisest ning imperialismist, mis neoliberalismi võidukäiguga paralleelselt toimunud (Saad-Filho; Johnston 2005: 1). Reagani ja Thatcheri võimuletulekut ja neoliberalismi jõulist tõusu saab siiski pidada juba pikema protsessi tulemuseks, sest põhjused võimutasandil toimunud mõtteviisi muutusele peitusid juba varem toimunud arengutes.

Neoliberalismi mõiste teke ulatub aega pärast esimest maailmasõda, kui selle võtsid esmakordselt kasutusele Freiburgi koolkonna majandus- ja õigusteadlased. See mõiste pidi märkima nende katset taaselustada klassikalist liberalismi, sest koolkonna liikmete tõlgenduses riiklik sekkumine ja sotsialismi levik ohustasid lääne tsivilisatsiooni (Steger ja Roy 2010: x). Sellest ajast alates püsis neoliberalismi teooria arengus ja mitmete mõtlejate tegevuse tulemusel pildil. Peamiseks eestvedajaks olid Austria mõtlejad, kellest tuntuimad on Ludwig von Mises ja Friedrich von Hayek, keda ühtlasi peetakse neoliberalismi isadeks. Misesi väide egoismist kui ühiskonna baasseadusest ja Hayeki nägemus sellest, kuidas vabad turud viivad spontaanselt

korrani, mis lahendab majanduslikud probleemid, said neoliberalismi nurgakivideks (Birch ja Mykhnenko 2010: 3). Teine maailmasõda pillutas Euroopas neoliberalismiga tegelenud mõtlejad mööda maailma laiali ja see mõtteviis levis seeläbi ka Suurbritannias ning Ameerika Ühendriikidesse. Sõja järel sai selle mõttemudeli kandjaks intellektuaalne võrgustik, mida kutsuti Mont Pelerin Society ja mis asutati 1947 (Birch ja Mykhnenko 2010: 3). Neoliberalismi teooria arengu hilisemast perioodist on kindlasti märkimisväärne mõtleja Milton Friedman. Neoliberaalseid mõtlejaid koondanud Mont Pelerin Society, kuhu kuulus ka Friedman, puhul saab eristada kaht väga olulist eesmärki. Esmalt riigi rolli redefineerimine ja teiseks rahvusvahelise korra loomine, mis tagaks rahvusvahelise majandusliku kokkuleppe (Birch ja Mykhnenko 2010: 4). Neoliberalismi vaadete propageerimiseks loodi sõjajärgsel ajal ärimeeste sponsorlusel mitmeid organisatsioone ja kutsuti kokku mõttekodasid. Neoliberaalse võrgustiku liikmed uskusid sellesse, et idee loeb ja tulemuse saavutamiseks on oluline idee ringlus nii valitsuse, ülikoolide, kodanikuühiskonna kui ka meedia tasandil.

1960ndate aastate lõpus oli näha senise liberalismi langust, mille tingis süvenev töötus ja inflatsioon. Neoliberalismi hakati selles kontekstis esitlema kui lahendust toovat lähenemist (Harvey 2005: 13). 1970ndate aastate alguseks oli saanud individuaalsete õiguste ja sotsiaalse õigluse eest võitlemisest oluline teema. Võimsad korporatsioonid ja koos inimeste eludesse sekkuva riigiga näisid juhtivat maailma indiviide rõhuval ja sotsiaalselt ebaõiglasel moel. Vietnami sõda oli üks olulisi katalüsaatoreid, mis muutis laiemat mõtteviisi – näiteks kerkisid teravalt üles küsimused ületarbimisest ja inimõigustest. Levis rahulolematust riikide ja korporatsioonide tegevusega, mis ei lähtunud piisavalt looduskaitsest. Neoliberalism näis olevat suurepärane lahendus selleks, et taastada individuaalsete vabaduste ideaalid ja muuta need relvaks inimeste ellu sekkuvate ning neid reguleerivate riigi käitumispraktikate vastu (Harvey 2005: 42).

Neoliberalismi peeti reaktsiooniks 20. sajandi majandusteadlase John Maynard Keynesi ideele (keienism), mille levikut toetas varem riikide majanduslik õitseng, kuid see ei vastanud 1970ndatel enam sotsiaalmajanduslikule olustikule. Thomas I. Palley viitab, et keienismi taandumise ja neoliberalismi tõusu taga oli kaalienistide erinevad leerid ja nende jõuetus leida avalikku mõistmist oma vaadetele majandusest. Keienistlik majandusteooria soovitas avaliku sektori sekkumist rahanduspoliitika kaudu tootluse stabiliseerimiseks äritsükliks. Põhjus selleks peitub usus, et erasektor ei pruugi langetada piisavalt õigeid otsuseid ja see võib kaasa tuua ebaefektiivsuse (Palley 2005: 20).

Peale tõusu poliitilisele areenile 1980ndatel oli 1990ndateks aastateks neoliberalismist saanud peamine poliitiline norm paljudes riikides. Järgneva kümne aastaga näitas aga neoliberalism selgeid märke tagasilöökidest (Jessop 2010: 174). Näiteks on viidatud, et maailma 2007. aastal tabanud majanduskriis oli otseselt neoliberalistlike valitsemispraktikate tagajärg (Birch ja Mykhnenko 2010: 255)

1.3 Neoliberalistlik käsitlus riigist ja selle korraldusest

Milton Friedman on üks neoliberalismi klassikutest, kes oma teose „Capitalism and Freedom“ sissejuhatuses kirjeldab, et vabale inimesele on riik kogum indiviide, mitte midagi temast ülevamat või kõrgemat. Friedmani jaoks on majanduse vabadus vajalik eeldus poliitilise vabaduse saavutamiseks. Vaba inimene küsib, mida mina ja minu kaasmaalased saavad teha riigi abiga oma eesmärkide saavutamiseks ning vabaduse kaitsmiseks. Seda saadab Friedmani hinnangul omakorda teine küsimus: „Kuidas hoida riiki Frankensteiniks muutumast, kes hävitab vabaduse, mille kaitseks ta on loodud?“ Vabadus on Friedmani sõnul haruldane ja õrn taim (Friedman 2002: 2).

Küsimus vabadusest on neoliberaalidele keskne, sest riik peaks toetama tugevaid individuaalse omandiõigusi, seaduste ülimuslikkust, vabalt toimivaid turge ja kaupade vaba liikumist. Neid peetakse põhimõttelisteks kokkulepeteks, mis peaksid tagama individuaalsed vabadused. Selle eelduseks on, et ühiskonna toimimise legaalse raamistiku loovad turul vabalt läbiräägitud lepingulised kohustused. Lepingud, indiviidide õigus vabalt tegutseda, ennast väljendada ja valida, on pühad. Neid tuleb riigil kaitsta ja ohu korral kasutada oma vägivalla monopoli (Harvey 2005: 64). Friedmani hinnangul tuleks riigi võimu limiteerida nii, et selle funktsiooniks jääks kaitsta indiviidi vabadust nii väliste vaenlaste kui ka kaaskodanike eest. Riigi roll on „tagada seadus ja kord, jõustada eraisikute vahelisi lepinguid ja soodustada võistlevaid turge.“ (Friedman 2002: 2)

Neoliberalism näeb eraettevõtluses ja ettevõtluse initsiatiivis võtit innovatsiooniks ja heaolu loomiseks. Tehnoloogilised muutused on soositud ja pidev produktiivsuse tõus peaks kaasa tooma kõigile kõrgemad elustandardid (Harvey 2005: 64). Kuna kõik on omavahelises konkurentsisis, paneb see pingutama leidmaks uusi lahendusi erinevatele probleemidele. Veendumus, et igale probleemile on olemas tehnoloogiline lahendus, on neoliberaalidele

keskne (Harvey 2005: 68). Nii ongi turul konkureerivate eesmärk pidevalt leiutada ja luua veel paremaid lahendusi, mida turul veel ei eksisteeri. Erasektori roll on neoliberalistlikus maailmas olla kontrollivaks jõuks valitsussektorile. Sõltudes vabatahtlikust koostööst ja eraettevõtlastest nii majandus- kui ka muudest tegevustes, on see Friedmani hinnangul kindel kontrollimehhanism ja peaks tagama efektiivse kaitse nii sõna-, mõtte kui ka usuvabadusele (Friedman 2002: 3).

Eraomandi puudumises või selle olemasolu reguleerivate õiguste puudumises nähakse suurimat barjääri majandusliku arengu ja inimeste heaolu tõusule. Võistlust indiviidide, ettevõtete ja territoriaalsete piirkondade (linnad, regioonid, rahvused ja regionaalsed grupeeringud) vahel peetakse primaarseks väärtuseks (Harvey 2005: 65). See väljendub ka selles, et rahulolematuse korral riigi tegevusega või tegevusetusega, on võimalus hääletada jalgadega ja minna riiki või piirkonda, kus on paremad tingimused.

Mõistagi kontrollib riik turul toimuva võistluse alusreeglite täitmist ja riik peaks pidevalt otsima sisemisi ümberkorraldusi või institutsionaalseid muudatusi, mis arendaksid riigi positsiooni võrreldes teiste riikidega globaalsel turul. Kusjuures turg ise on väärtuslik juba seetõttu, et suudab riigist oluliselt kiiremini reageerida inimeste ootustele. Seetõttu on võimalikult paljude kohustuste üleandmine erasektorile igati tervitatav (Cahill ja Konings 2017: 31).

Kuigi kõikide vabandus turul on riigi poolt kaitstud, on iga indiviid ise vastutav oma tegude ja heaolu eest. See laieneb eri riikides erinevatele tasemetele, kuid puudutab enamasti heaolu, haridust, tervishoidu ja pensionit (Harvey 2005: 65). Turg ise siin kontekstis tähendab head äri- ja investeringute kliimat, mis soosib turul tegutsevate indiviidide ja ettevõtete kasumi teenimist. Inimesed on neoliberaalide hinnangul oma loomult ettevõtlikud ja suudavad teha ratsionaalseid majanduslikke otsuseid. Turg kaitseb nende indiviidide vabadusi. Indiviidi õnnestumisi tõlgendatakse ettevõtlike voorustena ja läbikukkumisi personaalsete ebaõnnestumistena, mitte riikliku süsteemi nõrkusena. Oluline on siinkohal mõista, et neoliberalism ei ole riigi või selle süsteemi seisund, vaid pidevalt toimuv protsess (Howard ja King 2008: 1).

Neoliberaalsed mõtlejad on enamasti olnud kahtlustavad demokraatia suhtes. Enamuse juhtimises on nähtud potentsiaalset ohtu individuaalsetele vabadustele või põhiseaduslikele vabadustele. Demokraatiat nähakse kui luksust, mis on võimalik vaid olukorras, kus on olemas

tugev keskklass, kes tagab poliitilise stabiilsuse. Neoliberaalid pooldavad ekspertide ja eliidi juhtimist. Neoliberaalne teooria seab keskmeks seadusandliku juhtumise ja range põhiseaduse interpretatsiooni. Kõik konfliktid ja vastandused sellele tuleb lahendada kohtutes. Lahendused ja õiguskaitsevahendid ükskõik millistele probleemidele tuleb indiviididel leida õigussüsteemist (Harvey 2005: 66).

Aina enam globaalse turu võistlusele keskenduv riik jätab aina rohkem vastutust indiviidide õlule. Eriti nendes, mis puudutavad nende elutingimusi, tervist, haridust, turvatunnet ja turvalisust. „Meid tuleb treenida mitte soovima või ootama teatud sotsiaalset kaitset või avalikke infrastruktuure. Me peame õppima enda eest hoolitsema isiklike vahenditega, mida turg ja selle spontaansus pakuvad.“ (Wilson 2018: 60) Riik harib inimesi selles, kuidas ise paremini oma eludega hakkama saada. Osalt arvatakse, et isikliku vastutuse suurendamine aitab maskeerida negatiivseid ilminguid, mis neoliberalismiga kaasnevad. See loob kuvandi, et näiteks sotsiaalprobleemid on individuaalse tasandi probleemid, mis eeldavad individuaalse tasandi lahendusi. See, et me oleme ise vastutavad selle eest, mis meiega juhtub, on keskne arusaam neoliberalises kultuuris (Wilson 2018: 61).

Selline on ülevaatlikult neoliberalne nägemus riigi toimimisest ja rollist, mis lähtub sellest, et riik on pigem keskkonna looja ja säilitaja. Robert Nozicki nägemus minimaalsest riigist, mida ta esitles teoses „Riik, anarhia ja utoopia“, aga lisab neoliberalsele käsitlusele oma nägemuse. Järgmises peatükis vaatame, milline on Nozicki minimaalse riigi definitsioon ja toimimine.

2. ROBERT NOZICKI MINIMAALNE RIIK

Vaadeldgem nüüd järgmise sammuna, milline on Robert Nozicki käsitlus minimaalsest riigist. Alates John Rawlsi teose „Theory of Justice“ ilmumisest 1971. aastal, sai üheks poliitika filosoofia debati küsimuseks poliitilise kohustuse eetiline õigustatus. Debatti kaasatud mõtlejad enamasti jagasid eeldust sellest, et riigi võimule on olemas legitiimne moraalne selgitus, kuid jäid erimeelsusele selles, milline see on. Alates Robert Nozicki kolm aastat hiljem ilmunud teosest „Anarhia, riik ja utoopia“ tõstatas küsimus, kas riigil üldse on mingi eetiline õigustus. Alates sellest ajast on paljud autorid analüüsinud riigi võimu moraalset õigustatust (Hasnas 2003: 1).

Riigi moraalset õigustatust argumendil on normatiivne ja empiiriline eeldus. Esimene neist lähtub sellest, et kui riik on vajalik teatud teenuste osutamiseks, siis riiklik järelevalve neile teenustele on moraalselt õigustatud. Empiiriline eeldus lähtub sellest, et riik ise on vajalik nende teenuste osutamiseks (Nozick 2018: 1-2).

Robert Nozicki jaoks on ainus õigustatav ja inimeste hüvanguks toimiv riik *minimaalne riik*. Seda ei tasu siiski pidada riigi puudumiseks, sest riigita ühiskonnakorralduse probleem seisneb selles, et see olukord rikub üht universaalset olulist eeldust – inimestel on õigused. Seega minimaalne riik märgib riiki, mis on olemas, kuid olemuselt minimaalne. Riigita ühiskonnas ei ole inimeste õigused kaitstud ja inimeste tegevust juhib *nähtamatu käsi*, mis tähendab, et “iga indiviid peab silmas vaid omaenda kasu — ning on seeläbi, nagu paljudel muudelgi juhtudel, nähtamatust käest juhitud taotlenud eesmärki, mis ei kuulunud tema kavatsuste hulka.” (Nozick 2018: 41)

Minimaalne riik käsitleb inimesi kui puutumatuindiviide, keda ei või kasutada teiste poolt vahendi, tööriista, instrumendi või ressursina. Nozicki seisukoht on, et minimaalne riik käsitleb inimest kui isikut, kellel on individuaalsed õigused ühes väärikusega, mis sellega kaasneb (Nozick 2018: 479). See tähendab, et kui riik austab oma kodanike õigusi, võimaldab see kodanikel individuaalselt või vabalt valitud kaaslastega valida oma elu ja realiseerida oma eesmärgid ning kontseptsioone. Moraalselt õigustatav minimaalne riik austaks oma kodanike õigusi.

See, et inimestel on õigused, mida tuleb austada, on Nozicki peamine eeldus ja kogu tema teoreetiline raamistik toetub sellele eeldusele. Riik, mis oleks kuidagi suurem, kui

minimaalne riik ehk sekkuks oma inimeste ellu ja tegevustesse märksa rohkem, paneks ohtu inimeste õigused ja vabaduse. Seepärast on oluline raamistada, milline siis on minimaalne riik.

Nozick kirjeldab minimaalset riigi „Anarhia, riik ja utoopia“ eessõnas järgmiselt:

„... minimaalne riik, mis on piiratud kitsastele funktsioonidele kaitsmaks meid jõu, varguse, pettuse eest, jõustamaks lepinguid jne, on õigustatud /.../ mistahes ulatuslikum riik rikuks isikute õigusi mitte olla sunnitud tegema teatud asju ning on mitteõigustatud /.../ Kaheks tähelepanuväärseks implikatsiooniks on, et riik ei tohi oma sunniaparaati kasutada panemaks ühtesid kodanikke aitama teisi või tõkestamaks inimeste teatud tegevusi nende *endi* hüvanguks ja kaitseks.“ (Nozick 2018: 7)

Kusjuures tema peamiseks eelduseks olevate inimeste õiguste pärimise või algupära jätab ta oma teoses täpselt lahti selgitamata. Sellele vaatamata piiritleb Nozick selgelt minimaalse riigi raamistikku, mis on hädavajalik selleks, et kaitse inimeste õigustele oleks alati tagatud. Vaid minimaalses riigis näeb Nozick võimalust, kuidas riik saaks olla õiglane ja aktsepteeritav. Laiemate õigustega riik seda ei oleks. Laiemate õigustega riik süvendaks ebaõiglust ning looks ebakindlust.

Riik pretendeerib Nozicki sõnul monopolile otsustamiseks, kes ja millal tohib jõudu kasutada. „Ta reserveerib endale tema piirides toimuva mis tahes jõukasutuse legitiimsuse ja lubatavuse edasiandmise ainuõiguse /.../ veelgi enam, ta pretendeerib õigusele karistada kõiki neid, kes tema nõuet monopolile rikuvad.“ (Nozick 2018: 48) Nozicki sõnul ei peaks riik olema nii egomaniakaalne, et pretendeerida ainuõigusele sellistes küsimustes otsustada. Küsimus on ka selles, kas oma huvide kaitseks kaitseühingusse koondunud inimeste grupp võiks öelda, et nemad keelavad oma loata jõukasutuse? Kaitseühing on Nozicki teooria kontekstis oluline mõiste, sest looduslikus seisundis on oma õiguste jõustamine keeruline. Selleks, et tõrjuda teiste rünnakuid või tagada omavaheliste konfliktide ärahoidmine, koondusid loodusseisundis inividid kaitseühingutesse. Nozicku hinnangul kaitseühing siiski riigina mõistetav ei oleks. Nimelt on kaitseühing küll riigile sarnane, sest rahuldab küll kaht olulist riigi tunnust: esiteks on see ainuke üleüldiselt efektiivne jõustaja keelule, mis ei luba teistel ebausaldusväärseid jõustamisprotseduure kasutada ja teiseks ta teostab nende protseduuride üle järelevalvet (Nozick 2018: 175), kuid ei oleks riik. Kaitseühingutesse koondumist ja sellest tekkivat domineerivat kaitseühingut aga näeb Nozick ühe reaalse võimalusena, kuidas kunagi on

loomuseisundist arenenud riik. Nozicki jaoks pole domineeriv kaitseühing mõistetav riigina, sest see ei taotle jõu monopoli ega proovi teiste kaitseühingute tegutsemist keelata.

Nozicki hinnangul viib locke'ilikus loomuseisundis justkui ilma taotluseta inimeste omahuvist lähtuvad teod ja ratsionaalsus kaitseagentuurideni, mis domineerivad geograafilistel territooriumidel. Kaitseagentuuride võimu kirjeldab ta nii: „Tema võim teeb temast korrektse kohtuniku; tema otsustab, mis läheb karistuse määramisel arvesse, kui korrektsuse rikkumine. Meie seletus ei eelda ega väida, et võim teeb õiguse. Ent võim tõepoolest jõustab keelde, isegi kui mitte keegi ei arva, et võimsail oleks spetsiaalne õigus teostada maailmas nende endi nägemust sellest, millised keelud on jõustunud korrektselt.“ (Nozick 2018: 182) Nozick näib siin kirjeldavat seda, et võim jõustab ja piirab igal juhul.

On väga raske või isegi võimatu leida riiki, mis suudaks käsitleda kõiki oma territooriumil viibivaid inimesi võrdselt. Raske on ka ette kujutada riiki, mis suudaks kõigi inimeste heaolu eest seista moel, mis edendaks nende elu alati parimal võimalikul moel. See võiks olla midagi utoopia sarnast, kuid Nozicki hinnangul ei ole minimaalne riik utoopia. Kõigile võrdsetel alustel parimaid võimalusi tagada on äärmiselt keeruline (utoopiline) ülesanne. Võib küsida, kas isegi võimatu ülesanne? Nii võiks anarhistlikult ette heita, et ebaõiglus on iga riigi eksistentsi sisse kirjutatud orgaaniline osa. Nozick jaoks on riigi eksistents õigustatud vaid siis, kui selle õigused inimeste ellu sekkumiseks on viidud miinimumini. See tähendaks riiki, mis austaks oma kodanikke moel, mis annaks vabaks nende valikud kuni need ei kahjusta teisi. Seejuures tuleb mõista, et riigile antud õigus jõustada õigusi ja keelata ohtlik eraviisiline jõustamine, ei garanteeri riigile eriõigusi, et riigi kõik valitsemisaktid oleksid õiglasel. See ei too Nozicki hinnangul ka kaasa seda, et riigi esindajana tegutsevad isikud omavad karistuse vastu mingit spetsiaalset immuniteti, kui nad teiste õigusi rikuvad (Nozick 2018: 203). Minimaalse riigi puhul tähendaks see muidugi seda, et riigi esindajate võim ja mõju oleks väiksemad, mistõttu nende rikkumised ja nende mõju saaksid ka olla pigem väiksemad. Võib eeldada, et väiksem mõjuvõim võtaks riigi esindajatelt ka soovi seda mõjuvõimu ebaõiglaselt kasutada - selle tulemusel saadav kasu ei oleks piisav, sest mõju on väike ja ei ole mõtet riskida saada karistatud.

Üks põhjus, miks minimaalsest suurem riik ei oleks hea, puudutab ebavõrdsust, sest ebavõrdsused inimeste majanduslikus positsioonis on Nozicki hinnangul sageli viinud ebavõrdsuseni poliitilises võimuses (Nozick 2018: 394). See juhtub, sest mitteminimaalses riigis ihkavad majanduslikult heal järjel olevad isikud suuremat poliitilist võimu, sest nad saavad seda

võimu kasutada omale majandustulude saamiseks. See kõik põhineb sellel, et riigil on võim rikastada ühtesid teiste arvelt. Minimaalne riik, mis oleks kombineeritud põhjendatult valvsa kodanikkonnaga vähendaks sellisel moel riigi ülevõtmiseks või manipuleerimiseks inimeste poolt, kes ihaldavad võimu või majanduslikke tulusid (Nozick 2018: 394). See Nozicki väide viitab teatavale kaitsemehhanismile, mida minimaalne riik sisaldab, sest minimaalse riigi korral oleks see võim või majanduslik tulu lihtsalt minimaalselt ihaldusväärne sihtmärk. Seda tehes ei saavutataks palju ja selle juhtumisel oleks sellel kodanikele väike hind. Nozick kirjutab: „Tugevda riiki ja laiendada selle funktsioonide ulatust vältimaks riigi ärakasutamist mingi osa elanikkonna poolt teeks sellest väärtuslikuma auhinna ja ahvatlevama korruptsioonisihmargi igäihe jaoks, kes on suuteline pakkuma ametnikule midagi ihaldusväärset; leebelt väljendades on see vilets strateegia.“ (Nozick 2018: 394) Kusjuures selgusetuks jääb see, et millisel moel toimiks minimaalse riigi korral põhjendatud valvsa kodanikkonna kontroll. Korruptsiooni ära tundmine ja selle tõendamine on keerulised, et mitte öelda kohati võimatud.

Oma hüpoteetilise ajaloo kirjelduse kontekstis on ainsana legitiimne rohkem-kui-minimaalse riigi analoog Nozicki jaoks see, mille korral iga isik säilitab valiku selles osaleda või mitte. Kusjuures see rohkem-kui-minimaalse riigi analoog rajatakse tema hinnangul ainult siis, „kui peaaegu kõik ühiskonna liikmed peavad rohkem-kui-minimaalse riigi ideaalist nii ustavalt kinni, et tervitavad selle täiendavaid kitsendusi ja hoiduvad isiklikust kasust, et jõustada boikotti ning on nõnda huvitatud ja kaasatud, et oma suhteid pidevalt vormida, saavutamaks eesmärki.“ (Nozick 2018: 424)

Nozick viitab oma hüpoteetiliste ajalugude kontekstis sellele, et kui praegu eksisteeriva ühiskonnani on viinud tegelik ajalugu, mis on õiglane, siis on õiglane ka see ühiskond. Kui eksisteeriva ühiskonna tegelik ajalugu on ebaõiglane ja selle olukorrani ei saanud viia mõni teine hüpoteetiline ajalugu, on ka ühiskonna praegune struktuur ebaõiglane (Nozick 2018: 424). Siinkohal tekib probleem sellega, et hinnangud selle üle, kas meie ühiskond on hetkel õiglane või mitte, lahknevad. Arusaadavalt on neid, keda olemasolev olukord ei rahulda. Nozick näeb võrdsustamises probleemi ja kellegi olukord jääb tema hinnangul alati halvemaks. Nozicki jaoks on oluline jaotuse ajalooline kujunemine, mitte selle lõpptulemus. Oluline ei ole see, kui palju kellelgi midagi on, vaid see, kuidas see on saadud.

Minimaalset riiki ei tohiks segi ajada utoopiaga, mis peaks olema parim kujuteldav maailm meie kõigi jaoks (Nozick 2018: 430). Väljamõeldud utoopiline maailm on täpselt nii erinev kui palju on erinevaid inimesi. Järeldus, mida eri autorite erinevate utoopiate kirjeldusest

saab Nozicki sõnul teha, on see, et utopia ei vii üht liiki kogukonna olemasolu ega üht liiki eluni. „Utopia koosneks utopiatest, paljudest erinevatest ja lahknevatest kogukondadest, milles inimesed elavad erinevate institutsioonide all erinevat liiki elusid.“ (Nozick 2018: 449) Seda saab mõista moel, et inimesed on vabad teostama oma nägemust sellest, mis on nende enda nägemus heast elust ideaalses kogukonnas. Nozick viitab, et utopias ei saa mitte keegi omaenda utopistlikku nägemust teisele peale suruda (Nozick 2018: 449). Utopistlikku lähenemist saab pidada keeruliseks juba seetõttu, et see eeldab ühiskonna ümberkujundamist vastavalt ühele kindlale plaanile. See aga muudab ühiskonna staatiliseks ja jäigaks – tulemuseks peab olema üks täiuslik ühiskond. Seda on aga keeruline teha, sest inimeste ootused ühele ideaalsele ühiskonnakorraldusele lahknevad. Teisalt on utopistliku lähenemise raskus ka selles, et see eeldab ühiskonna toimimist probleemideta ja seda, et inimesed hakkavad tegutsema moel, mis on etteennustatav – ühiskondlike mehhanismide ja institutsioonide funktsioneerimine on ettenähtav (Nozick 2018: 472). See, et meil on võimalik inimeste ratsionaalset toimimist selgelt ette näha, on tõesti problemaatiline. Inimeste hinnangud ja tegevus kaldub olema ajas muutuv.

Nozick viitab ka erinevustele kogukonna ja riigi vahel. Riigis elades inimene teab, et on olemasolevate jaotuskorraldustega mittekohanevad indiviidid, aga ta ei pea otseselt kokku puutuma ei nende indiviidide ega nende mittekohanemise faktiga (Nozick 2018: 463). Väikeses kogukonnas tuleks selle tõrksa indiviidiga siiski tegeleda, sest elatakse väga lähedastes sidemetes – see on silmast-silma kogukond. Riigis need mittekohanejad ei rikuks teiste õigusi, isegi kui teadmised nende olemasolust oleks ebameeldiv. Näost-näku toimivas kogukonnas, kus kokkupuuted on vältimatud, see nii Nozicki hinnangul ei toimi. Inimene on Nozicki hinnangul mõjutatud sellest, kuidas elu tema ümbruskonnas toimib (Nozick 2018: 464).

Nozicki minimaalne riik esitab väljakutse nii indiviididele kui ka riigile. Meil on õigused ja nende kaitsmine on kõige olulisem. See on väga sarnane positsioon sellele, mida kasutasid ka neoliberaalid. Sarnaselt neoliberaalide seisukohale näib ka Nozick eeldavat seda, et inimesed on ratsionaalsed ja suudavad teha häid otsuseid. Ootused riigile ja selle rollile on kindlasti muutuvad, kuid nägemus minimaalse rolliga riigist näib olevat oluline liberaalne taotlus tänaseni. Vaatame järgnevalt, kuidas õiguste kaitsmine ja riigi minimaalne roll avaldub 2003. aastal maailmale tutvustatud liberaalse paternalismi seisukohtades.

3. LIBERAALNE PATERNALISM

Järgnevalt teen juttu vaatest, mis ühendab endas Nozicki lähenemise inimeste õiguste kaitsmisest ja riigi minimaalsest rollist. Kui neoliberaalide ja Nozicki teooria eeldas inimestelt oskust ise teha häid otsuseid, siis selles teoorias. Liberaalne paternalism nagu selle nimetuski ütleb, säilitab riigi paternalistliku funktsiooni, kuid minimeerib selle tegevuse ja jätab inimestele alles vabaduse oma elu üle ise otsustada.

Elmiste peatükkidega heitsin valgust sellele, millised on varasemad käsitlused sellest, kuidas ja millistel alustel võiks olla riigi sekkumine inimeste ellu õigustatud. Nüüd aga saame vaadelda teoreetilist lähenemist, mis on kogunud populaarsust kogu maailmas ja leidnud ka praktilisi väljundeid. Näiteks on Suurbritannias olemas spetsiaalne nügimise üksus (*nudge unit*)³, mille ülesanne on pakkuda valitsusele lahendusi lähtuvalt liberaalse paternalismi kontekstist. Sarnane üksus on olemas ka Euroopa Liidu juures⁴. Sarnaselt muu maailmaga räägitakse ka aina enam nügimisest Eesti kontekstis. Näiteks aitas mõttekoda Praxis nügimismeetoditega Eesti maksu- ja tolliametil vähendada ehitussektoris ümbrikupalga maksmist.⁵

Seega räägime liberaalse paternalismi puhul 21. sajandist, kui hakati rääkima veel ühest *nähtamatust käest*, mis inimeste elu ja valikuid minimaalse riigi sekkumisega paremaks muudab. Ingliskeelses terminoloogias nimetatakse neid nähtamatu käe omanikke valikute arhitektideks ja nende tegevust *nudge'iks* ehk *nügimiseks*. See Cass R. Sunsteini ja Richard Thaleri loodud teooria kannab nime liberaalne paternalism, mida ka järgnevalt lähemalt vaatame.

Thaleri ja Sunsteini lähenemine võiks olla liberaalidele vastuvõetav, sest säilitab otsuste tegijana indiviidi rolli. Nimelt on ju liberaalide peamine etteheide paternalistidele seotud sellega, et see eitab indiviidi või grupi õigust teha oma valikuid (Quong 2010: 29-31). Paternalismi puhul eeldatakse, et inimene ei suuda teha õigeid valikuid ja seetõttu ei peagi tal olema valikut. Thaler ja Sunstein säilitavad liberaalses paternalismis indiviidi õiguse valida,

---

³ Behavioural Insights Team <https://www.gov.uk/government/organisations/behavioural-insights-team>

⁴ Foresight and Behavioural Unit <https://ec.europa.eu/jrc/en/research/crosscutting-activities/behavioural-insights>

⁵ Antson, A. „Ehitajate ümbrikupalga maksmine vähenes tänu kavalale e-kirjale“ (Postimees 7.03.2019) <https://majandus24.postimees.ee/6534889/ehitajate-umbrikupalga-maksmine-vahenes-tanu-kavalale-e-kirjale>

kuid aitavad selle valiku tegemisele minimaalse sekkumisega taustal kaasa. Seetõttu võib öelda, et liberaalse paternalismi seisukoht võiks olla liberaalidele vastuvõetav, sest ei riku inimeste põhiõigust vabale valikule.

3.1 Liberaalse paternalismi definitsioon ja olemus

Liberaalse paternalismi mõistet tutvustasid Sunstein ja Thaler esmakordselt oma 2003. aasta essees „Libertarian Paternalism Is Not An Oximoron“. Oluline on siinkohal mõista, et nad peavad oma käsitlust paternalismi edasiarenduseks liberaalses vaimus, mis võiks selle vaate muuta aktsepteeritavateks ka liberaalidele, kes peavad oluliseks valikute autonoomsust.

Liberaalne paternalism on vastandtäenduslikke sõnu kombineerides probleemne mõiste. Selle kohta viitavad Thaler ja Sunstein, et need mõisted on meie jaoks dogmaatikute poolt ärastatud. Seetõttu suhtutakse nende koos kasutamisesse eelarvamusega. Samas, kui kasutada tervet mõistust, on need Thaleri ja Sunsteini hinnangul kõitvamad pigem koos kui eraldi.

Liberaalse paternalismi mõiste loomise vajaduse peitub selles, et paternalismi definitsioon ei toimi, kuid puudusi on ka liberalistlikus lähenemises (Sunstein 2014: 51). Eriti küsimuses, mis puudutab seda, millal on õigus sekkuda inimese valikutesse. Seetõttu ongi vaja neid mõisted käsitleda koos, sest nii need täiendavad teineteist vajalikul moel. Sunsteini hinnangul aitavad paternalistlikud sekkumised teatud juhtudel inimeste elu paremaks muuta ja need sekkumised valikutesse eksisteerivad isegi siis, kui neid ei aktsepteeri ega tajuta. Samas nõustub Sunstein sarnaselt Nozickile ja neoliberaalidele, et on äärmiselt oluline vähendada riigi võimu ja inimesed tihti teavad ise paremini, mis neile hea on. Täiskasvanuid ei tohi kohelda kui lapsi. See seisukoht aga on problemaatiline, sest Sunsteini hinnangul peab arvestama sellega, et ühiskond on arenenud ja oleme tundma õppinud inimeste vigu. Nende tundmine ja sellest tehtud järeldused seavad Sunsteini hinnangul kahtluse alla, kas kõik teevad häid valikuid (Sunstein 2014: 2-7).

Sunstein ja Thaler viitavad, et paternalism on meie igapäevaelus olemas ja me oleme juba praegu tahtmatult aktsepteerinud teatud paternalistlikke väliseid sekkumisi, mis aitavad meie elu muuta paremaks (Sunstein ja Thaler 2009: 47). Riik kogub meie eest raha ajaks, kui me ei ole töövõimelised ja suitsetamine ning narkootikumid on keelatud. Inimlikul tasemel

vaadates laseme end äratuskellal äratada ja palume sõpradel end hoida teatud halbade harjumustest (tellida magustoitu, suitsetada jne).

Liberaalse paternalismi liberaalne tahk avaldub selles, et inimesed peavad olema oma tegudes vabad. Neile peab säilima võimalus loobuda ebameeldivast korraldusest, kui nad seda soovivad. „Laenates fraasi kadunud Milton Friedmanilt, soovivad liberaalsed paternalistid tungivalt, et inimesed peavad olema vabad valima. Meie eesmärk on kujundada poliitikaid, mis säilitavad või suurendavad inimeste valikuvabadust.“ (Sunstein ja Thaler 2009: 5) Sõna liberaalne märgib paternalismi ees seda, et see teooria on vabadusi säilitav. Paternalistlik sekkumine on õigustatud ainult tingimusel, et see muudab inimeste elu paremaks.

Valikutesse sekkumise kontekstis tuleb mängu mõiste *valikute arhitektuur*, mille all peetakse silmas inimeste valikute kujundamist moel, mis aitaks neil langetada nende endi suhtes parimat võimalikku otsust (Sunstein 2014: 14). Valiku arhitektidel on õigus sekkuda ja kujundada inimeste käitumist selleks, et nende elu oleks pikem, tervislikum ja parem. Ehk siis õigustatud on pingutused, mida era- ja avalik sektor teevad selleks, et juhtida inimesi valikute suunas, mis parandavad nende elu. Poliitika on paternalistlik siis, kui see muudab valikute langetajate elu paremaks (Sunstein ja Thaler 2009: 5-6). Tasub siiski silmas pidada, et küsimus sellest, mis on kellelegi parem elu, võib inimeste vahel varieeruda. Näib, et Sunstein ja Thaler eeldavad selles küsimuses eksisteerivat teatavat ühisosa. Inimeste valikutesse sekkumise taga on sotsiaalteaduslikud tähelepanekud sellest, et inimeste valikud ei ole alati head. Nad teeksid oluliselt paremaid valikuid, kui nende teadmised ja ülevaade asjaoludest oleks parem, neil oleks piiramatud kognitiivsed võimed ja täiuslik enesekontroll. Kahjuks sellist ideaalset olukorda Sunsteini ja Thaleri sõnul ei eksisteeri.

Liberaalset paternalismi ja nügimist peetakse pigem nõrgaks paternalismi vormiks. See tähendab, et valikutele ei ole kehtestatud materiaalseid hindasid (Sunstein 2013: 193-194). Näiteks kui valikule järgneks vangistus või trahv, oleks tegemist range paternalismi vormiga, sest see oleks nende valikute hind. Nõrga paternalismi tunnuseks on see, et see pole pealetükkiv ja valikud ei ole välistatud, piiratud ega kohustuslikud. Kui inimesed soovivad teha halbu valikuid (suitsetada, süüa ebatervislikult jne), on neil selleks võimalus ja liberaalsed paternalistid ei muuda nende valikute tegijate elu kuidagi keerulisemaks selles vaates, et nende halvale valikule ei järgne karistusi.

3.2 Liberaalse paternalismi toimimine

Liberaalse paternalismi paremaks mõistmiseks on oluline lahti selgitada, kuidas toimivad valikute arhitektid ja nügimine ning miks on paternalistlik valikute piiramine vajalik.

3.2.1 Valikute arhitektuur

Sunsteini hinnangul on valikute arhitektuuri mõju meie valikutele otsustava tähtsusega ja selle toimimine on paratamatus. See tähendab, et inimesed ei näe ega taju tausta, millest lähtuvalt nende valikud on tehtud. See ei muuda nende valikuid nähtamatult suunava raamistiku eksistentsi olematuks. Valikute arhitektuuri paratamatu eksistents muudab Sunsteini hinnangul paratamatuseks ka paternalismi. „Kõigi meie jaoks on võtmeküsimuseks see, kas valikute arhitektuur on abistav ja lihtne või kahjulik, keerukas ning ära kasutatav.“ (Sunstein 2014: 16)

Valikute arhitektid tegutsevad nii avalikus kui ka erasektoris. Sunstein kirjeldab selle näitena toitlustuskohtasid ja nende menüüsid. Viimaste puhul eksisteerib väga mitmeid meetodeid, kuidas suunata inimeste valikuid näiteks kujunduse, kaloraažitähiste ja eristavate nimedega. Avaliku sektori valiku arhitektide loominguks on see, kuidas elu meie ümber on korraldatud. Näiteks milliseid pabereid tuleb täita, millise kiirusega sõita ja kuidas toimib maksude maksmine. Ka vanemad, õpetajad, arstid ja kodulehtede loojad kujundavad valikuid ja on seetõttu Sunsteini hinnangul valikute arhitektid, kes nügivad inimesi teatud valikute suunas ja need võivad kas muuta elu lihtsamaks või keerulisemaks (Sunstein 2013: 36).

Valikute arhitektuur aitab muuta paternalismi aktsepteeritavaks vähemalt teatud esinemisvormides. Nimelt on Thaleri ja Sunsteini hinnangul väärarvamus see, et paternalismi puhul eeldatakse alati sundlust. Keegi ei vaidlustaks nende hinnangul puuviljade ja salati asetamist magustoidust ettepoole koolisööklates, kui see muudaks inimeste toitumist tervislikumaks. Sellest ja teistest analoogilistest näidetest saab Thaleri ja Sunsteini sõnul järeldada, et teatud paternalistlikud lähenemised võiksid olla aktsepteeritavad ka neile, kes väga hindavad valikuvabadust (Thaler ja Sunstein 2009: 11-12).

Samas valikute kujundamisel saab olla (ja teatud juhul ka on) põhjendatud rangeimaid paternalismi vorme kui nügimine. Sunsteini sõnul on see juhtudel, kui individuaalne ja sotsiaalne heaolu seda nõuavad. Ta toob näiteks seadused, mis nõuavad inimestelt turvavöö

kinnitamist, sõnumite saatmise keelamist sõiduki juhtimise ajal. Need „on piisavalt õigustatud oma kulukuse ja hüvede põhjal ning tuleks seepärast lugeda aktsepteeritavaks paternalismi vormiks.“ (Sunstein 2014: 19) Riigiametnikud saavad muuta inimeste elu paremaks, kui nad on reageerivad turuhäiretele ja disainivad valikute arhitektuuri moel, mis edendab tervist, jõukust ja heaolu. Thaleri sõnul on küsimus selles, kuidas kontrollida valikute arhitekte.

Valikute arhitektuuri ja paternalismi ilmnemise osas ollakse märksa tolerantsemad, kui see ilmneb erasektoris. Enamasti ei häiri inimesi see, mida nad poodi minnes esimesena näevad või millist valgustuslahendusi kasutatakse kaupade atraktiivsemaks muutmiseks. Thaler ja Sunstein viitavad, et inimesed kardavad avaliku sektori paternalistlikke lähenemiste puhul seda, et ametnikud ja bürokraadid seavad oma huvid esiplaanile või soosivad mõne eraalgatusliku huvigrupi soove. Nad nõustuvad, et riskid vigade tegemiseks, kõrvalekalleteks ja ülepingutamiseks on olemas. Valitsustel tuleb siiski kuskilt alustada ja riigisektoris tegutsevate inimeste tegevus mõjutab juba olemasolevate reeglite kaudu inimesi ja nende valikud iga päev. Seega pole nügimise vastasest seisukohast Thaleri ja Sunsteini hinnangul väga kasu (Thaler ja Sunstein 2009: 11).

Selles kontekstis tõstatubki küsimus, kuidas me enda ümbritsevat keskkonda mõistame? Kas see on teadlike kujundajate looming või teatavat sorti nähtamatu käe mehhanism. Kindlasti on teatud osa sellest valikute arhitektuurist kujunenud ilma valikute arhitektideta (Sunstein 2014: 118). See väide viitab teatud üleskutsele, hakata juba olemasoleva valikute arhitektuuri sisu kriitiliselt hindama – kas see ikka toimib inimeste elu päriselt paremaks muutes?

3.2.2 Nügimine

Nügimine nii nagu Sunstein ja Thaler seda mõistet kasutavad on inimese käitumise mõjutamine soovitud suunas, välistamata ühtegi võimalust või märkimisväärselt muutmata inimeste majanduslikke stiimuleid (Sunstein ja Thaler 2009: 6). Et liigituda nügimiseks, peab seda sekkumist valikusse olema lihtne ja odav vältida. Nügimine ei ole võimu kasutamine. Näiteks puuviljade asetamine silmade kõrgusele on nügimine, aga kiirtoidu keelamine ei ole.

Mõistet „nügimine“ võib Sunstein hinnangul kasutada mitmel erineval moel. Tavakeeles võib see tähendada laia valikut tegusid, mis hõlmavad teiste seas ka trahve ja makse. Seda võib mõista lähenemistena, mis mõjutavad valikuid samal ajal valikute vabadust kaitstes (Sunstein 2013: 37). Kriminaalkaristusega ähvardamine turvavöö mittekinnitamisel ei ole

Sunsteini hinnangul nügimine. Tubakaaktsiisi tõstmine samuti mitte, sest see teenib majanduslikke huvisid. Trahvimine ei saa kunagi olla nügimine (Sunstein 2014: 39).

Sunstein kasutab nügimise võrdpildina GPS-seadet, mis aitab inimestel leida parima võimaliku tee sihtpunkti ja oma teekonda lihtsalt jälgida (Sunstein 2014, lk 61-62). Ehk siis nügimine peaks aitama inimesel leida kõige kiirema ja mugavama tee jõudmaks sinna, kus inimese elu on pikem, tervislikum ja parem. GPSi võrdpilt on ka seepärast sobiv, et sarnaselt teede võrgustikuga on ka elus võimalik erinevaid teid pidi jõuda soovitud tulemuseni. Saab minna otse, aga võib minna ka ringiga. Ülikooli võib lõpetada nominaalajaga, aga võib ka seda teha oluliselt hiljem. Seega valikute arhitektid näevad kogu teede võrgustikku, võtavad arvesse kõiki ajaolusid ja pakuvad inimesele sobiva trajektoori õiges suunas. Keegi aga ei keela soovi korral teelt maha keerata ja sõita mõnd teist teed pidi.

Thaleri ja Sunsteini hinnangul on nügimine hädavajalik valikute puhul, mille mõju saabub hilinemisega, mis on keerulised, harvad või millest saadav tagasiside pole piisav (Thaler ja Sunstein 2009: 84). Näiteks saab tuua sõltuvusainete tarvitamise. Sellel hetkel võivad need muuta tarvitaja enesetunde paremaks, kuid nende mõju võib avalduda alles aastaid hiljem. Keegi ei sure kopsuvähki esimest sigaretti suitsetades. Inimestel on raske olla kursis kõikide asjaoludega, mis mingi valikuga kaasnevad. Lisaks sellele oleme näinud näiteks MMSi tarvitamise kontekstis⁶, et informatsioon millegi tervislikkusest ja ebatervislikkusest võib tekitada eriarvamusi. Kuni jõuame selleni, et on terve rida inimesi, kes usuvad sellesse, et Eesti riigi seisukoht kanepi mittelegaliseerimise osas on ebakompetentne. Samas puudub enamikel inimestel ligipääs või võimekus kanepi mõjusid teaduslikult hinnata või analüüsida. Veel vähem selle konsistentsi kontrollida.

3.2.3 Valikute piiramise vajalikkus

Nügimise praktika õigustuse aluseks on veendumus, et valikute rohkus ei aita inimestel jõuda parimate valikuteni. Usk sellesse, et inimesed suudavad teha parimaid võimalikke valikuid, põhineb Sunsteini ja Thaleri sõnul ideel, et inimene on majanduslikult mõtleb ehk *homo economicus*. Selle arusaama kohaselt suudab igaüks eksimatult mõelda ja valida. „Kui vaadata majandusteadlaste koostatud õpikuid, saate teada, et majanduslik inimene mõtleb nagu

---

⁶ Kirsti Vainküla „Me andsime oma lapsele MMSi“ <https://ekspress.delfi.ee/kuum/me-andsime-oma-lastele-mmsi?id=72512133>

Albert Einstein ja võib talletada sama mälumahuga nagu IBM Big Blue arvuti ja rakendada tahtejõudu, mis on võrdne Mahatma Gandhi omaga.“ (Thaler ja Sunstein 2009: 7) Aga inimesed meie ümber ei ole sellised, sest neil on probleeme isegi lihtsate matemaatiliste tehetega, kui kalkulaatorit läheduses pole. Inimesed unustavad olulisi tähtpäevi ja tarvitavad alkoholi, kuigi see on kahjulik. Seega ei saa Sunsteini ja Thaleri hinnangul inimesi pidada *homo economicusteks*.

Thaler ja Sunstein kirjeldavad otsuste langetamisel tekkivate võimalike vigade põhjust inimaju toimimisega. Nimelt kasutab Sunstein oma nügimise teooria ühe nurgakivina Daniel Kahnemani käsitlust, et inimesel ei ole üks ajuprotsess, vaid kaks. Esmalt intuiitiivne ja automaatne ning teisalt reflektiivne ja ratsionaalne. Automaatne süsteem on kiire ja on (või näib) instinktiivsena. See ei seostu sellega, mida me tavaliselt seostame sõnaga *mõtlemine*. Kui sa kükitad ja sinu poole visatakse ootamatult pall, muutud ärevaks. Kui lennuk sattub turbulentsi, tekib inimesel hirm või nähes armsat kutsikat, tekib näole naeratus. Sellisel juhul kasutab inimene automaatset süsteemi. Aju uurivad teadlased on võimelised ütleva, et automaatse süsteemi tegevused on seotud aju vanimate osadega. Reflektiivne süsteem on kaalutum ja teadlikum. Seda kasutatakse kui inimese käest küsitakse, kui palju on 8 korda 12. Enamik inimesi kasutab reflektiivset süsteemi, kui nad langetavad valikut, millist teekonda valida reisimiseks ja millisesse kooli minna. Üks võimalus on mõelda, et automaatne süsteem on meie kõhutunne ja reflektiivne süsteem meie teadlik mõte. Kõhutunded võivad olla õiged, kuid me teeme tihti vigu, sest toetume liiga palju automaatsele süsteemile. Automaatse süsteemi treenimine mitmete kordustega võtab palju aega ja on pingutus. Üks põhjus, miks teismelised on ohtlikumad sõidukijuhid, peitubki selles, et nende automaatne süsteem ei ole saanud palju praktikat ja reflektiivse süsteemi kasutamine on palju aeglasem (Thaler ja Sunstein 2009: 21-23).

Valikute rohkus toob kaasa probleeme, sest inimesel on keeruline eristada seda, mis on olulisem ja väärtuslikum. Kuigi rohkemate valikute olemasolu tundub olevat ihaldusväärsem seisund, on see üleküllus siiski raskem. Valikute paljusus muudab valimise protsessi koormavaks ja inimestel on keerulisem selles olukorras toime tulla (Sunstein 2013: 124). Valikute rohkuse väärtustamine baseerub Sunsteini hinnangul ekslikul eeldusel, et inimesed suudavad teha enda paremates huvides olevaid valikuid.

Oluliseks probleemiks on veel inimeste informeeritus ja vahetu tagasiside. Thaleri ja Sunsteini hinnangul ei ole inimesed nii edukad valimises kontekstides, milles neil puuduvad kogemused,

kus nad on vähe informeeritud või kus tagasiside on aeglane või ebakorrapärane. Näiteks on inimesel keeruline langetada otsuseid meditsiiniliste ravimeetodite või investeerimisvõimaluste vahel valides (Thaler ja Sunstein 2009: 11). Probleem valikute puhul on ka selles, et paljud inimesed on automaatpiloodil ega pööra tähelepanu sellele, mis on nende tegevuse tagajärjed. Automaatne mõtlemise süsteem on inimesele loomupoolest mugavam. Eraldi negatiivse mõjurina saab välja tuua liigset optimismi, mis on paljude inimeste elude sotsiaalsetes kategooriates valdav. Me hindame üle oma isiklikku immuunsust ohtude suhtes. Minuga see ei juhtu või ei saa juhtuda. Seega ei tegele inimesed piisavalt ennetuslike kaitsemehhanismide kasutamisega ja riskeerivad liigselt. Selle vältimiseks võiks olla abi nügimisest (Thaler ja Sunstein 2009: 36).

Valikute tegemist mõjutab see, et inimesed vihkavad kaotusi. Kaotus teeb meid kaks korda õnnetumaks, kui millegi saamine. Kaotuste vältimise soov toimib kognitiivse nügimisena, mis survestab vältima muutusi isegi siis, kui need on meie endi huvides. Sunsteini ja Thaleri arvates oleks efektiivne kombineerida kaotustest teadlik olekut automaatvalikute süsteemiga. Sest uuringutest selgub, et kui valik on määratletud vaikimisi valikuna, ahvatleb see suuremat turuosa. Seega on vaikimisi valikud on mõjukad nügijad. Paljudes kontekstides on vaikimisi valikutel lisanügimisjõud, sest tarbijatele tundub, olgu õigustatult või ekslikult, et vaikimisi valikud on heaks kiitnud nende looja, olgu selleks siis tööandja, valitsus või telekavade koostaja (Thaler ja Sunstein 2009: 38-39).

Liberaalne paternalism näib lahendavat probleemi, mis neoliberaalidel jäi kahe silma vahele. Eeldades inimestelt majandusliku mõtlemise võimekust ja oskust teha ratsionaalselt parimaid võimalikke otsuseid, loodi inimestele valed ootused. Liberaalne paternalism näib seda nõrkust leevendavat ja aitamas selgemalt piiritleda, milline riigi minimaalne ning taustal tegutsev roll saaks olla. Järgmisena vaatame aga seda, kas liberaalse paternalismi valikute arhitektuur ja nügimine oleks käsitletav kui minimaalne riik, millest räägib Robert Nozick.

4. KAS PATERNALISTLIK LIBERALISM VÕIKS OLLA NOZICKI MINIMAALSE RIIGI RAKENDAMISE VÕIMALUS?

Varasemalt käsitletud Robert Nozicki teos „Anarhia, riik ja utopia“ andis ühe olulise tõuke neoliberalismi ideede populaarsusele möödunud sajandi viimastel kümnenditel. Riigi rolli minimeerimisest kujunes väärtus, mille eestkõnelejaks said neoliberalistliku valitsemisega Suurbritannia ja Ameerika Ühendriigid. Sarnaselt minimaalselt sekkuva riigiga eeldab ka neoliberalism seda, et vabal turul konkureerimine nõuab inimestelt oluliselt suuremat eneseteadlikkust ja oskust oma elu korraldada (vaata Tabel 1). Nagu liberaalse paternalismi autorite kontekstis välja tõime, ongi probleem selles, et inimeste oskus teha häid valikuid oma elu parimaks korraldamiseks ei pruugi olla piisavalt head. Selle põhjused ei ole nende hinnangul seotud filosoofiliste kuivõrd bioloogilistega – inimese aju toimetehhanismid ja ülesehitus ei võimalda meil paremini toimetada. Sellest erisusest hoolimata on selgelt, näha, et liberaalne paternalism on käsitletav kui Nozicki minimaalse riigi ja neoliberalismi edasiarendus või mõtteline täiendus. Inimeste ratsionaalsus küsimuse korrigeerimise vaates ehk isegi kui vigade parandus.

Tabel 1 – minimaalse riigi, neoliberalismi ja liberaalse paternalismi võrdlus

	Nozicki minimaalne riik	Neoliberalism	Liberaalne paternalism
Riigi roll	Minimaalne sekkumine ja elanike kaitse.	Turu loomine ja selle keskkonna säilitamine.	Inimeste valikute suunamine nende enda huvides.
Riigi sekkumine	Minimaalne ja väga limiteeritud põhjustel õigustatud. Peamiselt kaitse eesmärgil.	Minimaalne ja peamiselt turu ning ausa konkurentsi säilitamis eesmärgil.	Näiliselt olematu, kuid reaalsuse aktiivne, sest eeldab pidevalt õigete valikute esile seadmist.
Mis on eesmärk?	Inimesed saaksid tunda end turvaliselt ja elada elu, mida nad soovivad.	Inimeste konkurents turul, mis rakendab inimeste oskused ja omadused parimal võimalikul moel.	Valikute arhitektuuri ja nügimise abil muuta inimeste elu pikemaks, õnnelikumaks ja tervemaks.
Valikute vabadus	Valikud on vabad, kuni need ei ohusta teisi.	Valikud on vabad, kuni need ei ohusta teisi.	Valikud on vabad, kuid inimese jaoks parimad valikud on muudetud ahvatlevamateks või esmasteks.
Indiviidi võimekus valida	Suudab ise teha häid valikuid ja on ratsionaalne.	Suudab ise teha häid valikuid ja on ratsionaalne.	Vajab riigi abi keerulisemate valikute tegemisel ja ei ole piisavalt ratsionaalne.
Kes teab, mis on hea valik?	Indiviid	Indiviid	Indiviid, aga valikute arhitekt (nii era- kui ka avalikust sektorist) peab aitama tal kujundada valikuid nii, et need oleksid parimad võimalikest.

Nii Nozicki minimaalne riik, neoliberalism kui ka liberaalne paternalism asetavad indiviidi õlule koorma ise hakkama saamisest – oma õnne sepiistamisest. Liberaalne paternalism on selles kontekstis veidi keerulisem lähenemine, sest taustal toimetavad siiski valikute arhitektid, keda me isegi ei pruugi märgata. Seega liberaalse paternalismi kontekstis on valikud oma elu kujundamiseks ikkagi vabad, kuid selle tegevuse sügavam autonoomsus võib jääda arusaamatuks. Kasvõi seepärast, et me ei saa nagu Thaler ja Sunstein alati aru, mis meie valiku tingis. Äkki oli meile tundmatu valikute arhitekt selle valimise teinud meile lihtsamaks ja seeläbi valikuprotsessi mõjutanud?

Igal juhul eeldab nii minimaalne riik, neoliberalism kui ka liberaalne paternalism riigilt ja selle esindajatelt tugevat oskust eristada sekkumist vajavaid olukordi. Need on kõigil erinevad. Minimaalse riigi puhul räägitakse vajadusest kaitsta õigusi, neoliberalismis turgu ja ausat konkurentsi, liberaalsed paternalistid arvavad, et on siiski olukordi, kus vabaduse piiramine on õigustatud – näiteks turvavööta sõit.

Arusaadavalt on inimeste ellu ja valikutesse sekkumise probleem selles, et me elame globaalses maailmas, mis asetab ka riigid ja nende lähenemised neoliberalistlikult konkurentsi. Ka selles osas, kus on inimese valikutega sobivad piirangud või vabadused. On mitmeid teemasid, mille puhul on põhjendatud küsida, miks see ühes riigis saab ja on lubatud, kuid teises pole? Näiteks kanepi legaliseerimise debatis on põhjendatud küsida, miks üks riik näeb selles küsimuses põhjust inimese vabaduse piiramiseks ja teine mitte. Eraldi ja süvendatum küsimus on see, et kui kanepi tarvitamine on riigi poolt keelatud, kas see muudab selle ka realselt keelatuks – teatavasti sõltub keelu toimumise efektiivsus järelevalvest. Pole põhjust kahelda, et narkootikumide tarvitamise keelanud riikides tarvitatakse siiski narkootikume. See näitab riikliku keelusüsteemi haprust ja sõltuvust sellest, kas inimesed tulevad keeluga kaasa – tajuvad seda õiglase ja nende huvides olevana.

Seadus või keeld, mida keegi ei järgi, võiks Sunsteini ja Thaleri teooriast lähtuvalt olla nõrga paternalismi vorm. Toome kanepi tarvitamise kõrvale teise näite. Eestis võib halastussurma mitte lubada, kuid inimene eutaneerib end mõnes teises riigis⁷. Seega keelamine ühes riigis ei võta inimeselt võimalust seda teha teises. Ka kanepit võib käia suitsetamas

---

⁷ Kirsti Vainküla „Vabaturma valinud pereema: „Ilma draamata, palun“
<https://ekspress.delfi.ee/kuum/vabaturma-valinud-pereema-ilma-draamata-palun?id=85144949>

Hollandis või omasooliste abielu registreerimas Norras. Keeld maailmas, kus me täna elame, paneb väga selgelt küsima seda, mida üldse ja kuidas on võimalik keelustada. Võtame näiteks meditsiinivaldkonna, kus me teame, et ka keelatud või ohtlikele tervishoiu teenustele ja toodetele eksisteerib must turg. On olemas pakkujad ja on olemas need, kes soovivad teenuseid ja tooteid tarvitada. Olgu selleks siis MMS⁸ või konnamürgiseansid⁹. Viitavad ka ju Sunstein ja Thaler, et meditsiiniküsimustes ja enda ravimeetodi määramises on inimesed pigem saamatud. Liberaalse paternalismi kontekstis võib öelda, et see on mõistetav kui riigi tegemata töö valikute kujundamisel. Järelikult tuleb küsida, miks eelistatakse alternatiivseid lahendusi tavameditsiinile. Kas tavameditsiin on piisavalt lihtsalt kättesaadav ja tundub piisavalt usaldusväärne?

Liberaalse paternalismi, neoliberalismi ja minimaalse riigi lähenemise puhul väljendub see, et riigi ülesanne pole iga inimese individuaalne heaolu, vaid keskkond, mis soodustaks iga indiviidi oskuste ja omaduste parimat võimalikku realiseerimist. Riik, mis tegeleb ainult keskkonna loomisega, seisab kahjuks silmitsi tõsise raskusega, millele viitab ka Nozick. Ütleme, et meie vanemad hääletasid Nõukogude Eestis vaba majanduse poolt ja võimule pääsesid nende ausate hääletega neoliberalistlike vaadetega poliitikud. Kuigi meie vanemad uskusid ja väärtustasid vabadust ning neoliberalismi, ei osanud nad ilmselt mõelda, kas see vastab nende ootustele näiteks veerand sajandit hiljem. Ehk siis nii nagu Thaler ja Sunstein kirjeldavad, selle valiku mõjude hindamiseks puudus piisav informatsioon. See küsimus neoliberalistliku lähenemise mõjude hindamisest langeb rubriiki, mille puhul liberaalsed paternalistid viitaksid ka liigsele keerukusele ja harvale esinemisele. Kuna see on nii suur küsimus ja sellele vastamine ei kordu, siis sellele vastamise ebaõnnestumise tõenäosus on suur. Raskus selle puhul on selles, et kahjuks ei ole järgmistel põlvkondadel võimalik süsteemi enam nii lihtsalt muuta, sest nad sünnivad juba valmis loodud keskkonda. Seega isegi, kui meile tundub, et riigi toimimine ja inimeste suhe riigiga ei ole selline nagu me sooviks, on seda keeruline või isegi võimatu muuta. Muidugi ütlevad liberaalid selle etteheite vastuseks, et siis on võimalik hääletada jalgadega ja minna riiki, kus on paremad võimalused.

Teine raskus seisneb selles, et ükski riik ei suuda kunagi tagada kõigile kõiki võrdseid võimalusi. Ka Nozick kirjeldab ebavõrdsust kui paratamatust. Näiteks ettevõtlikkus ja

---

⁸ Kirsti Vainküla „Miks visati perearstist menuautor Riina Raudsik perearstide liidust välja?“ <https://ekspress.delfi.ee/kuum/miks-visati-perearstist-menuautor-riina-raudsik-arstide-liidust-valja?id=74067963>

⁹ Merilin Pärlil „Surm konnamürgiseansil: keskealise mehe süda seiskus“ <https://www.err.ee/865857/surm-konnamurgiseansil-keskealise-mehe-suda-seiskus>

ettevõtjaks hakkamine, mida neoliberaalid väärtustavad, on paljudele inimestele keeruline või suisa mitte võimetekohane. Viitavad ka Sunstein ja Thaler, et inimene ei ole majanduslikult mõtlev *homo economicus*. Isegi mitte siis, kui majandusvabadus on viidud maksimumini ja riigi osalus turu kontrollis viidud miinimumini, ei suuda me muuta majanduslikult mõtlemist mitte omavat inimest ettevõtjaks. Kõigile ei ole ettevõtte asutamine, sellega kaasnevad aruandekohustused ja juhtimisvastutus võimetekohased. Mõni ei suuda kunagi leida äriideed, mis aitaks tema teenusele või tootele tekitada hädavajalikkust turgu. Või näiteks keerulise majanduslik-sotsiaalse staatusega peredesse sündides ei ole võimalik enda harimisele ja õpingutele piisavalt keskenduda. Ilmselt ka mitte soetada kõiki vajalikke vahendeid, mis tagaksid isikliku arengu parimal võimalikul moel. Halvemal juhul sekkuvad geneetikast tulenevad piirangud, mis ei võimalda indiviidil näiteks tervislikel põhjustel maksimaalselt oma (äri)ideid ja oskusi realiseerida. Kui inimene sünnib tõsise haigusega, mis pärsib tema õnnestumist valitud teel. Seega tuleb nõustuda, et neoliberaalne käsitus inimeste võimekustest ei päde ja inimestel on vaja abi oma elu paremaks korraldamisel.

20. sajandi inimsusevastaseid kuritegusid arvestades on igati arusaadav, miks oleme oma poliitilise filosoofia diskursuses jõudnud olukorda, kus aktiivselt kontrolliv ja inimeste eludesse sekkuv riik ei ole enam ahvatlev. Isegi siis, kui me nendime, et inimestel on vaja oma elus heade otsuste tegemiseks abi. Ühiskond tervikuna on arenenud ja ootused riigile on selles arengus muutunud. Inimesed on arusaadavalt kasvanud iseseisvamaks ja riikide kontroll liikunud nähtamatumaks ning automaatsemaks. See juba on loonud meile illusiooni sellest, et riik justkui juba on minimaalsem ja meid usaldatakse rohkem. Automaatne piirikontroll, digitaalne ühiskond ja automaatsed kiiruskaamerad on vaid mõned näited, mis seda muutust iseloomustavad ja lubavad meil uskuda, et riik ongi muutunud oluliselt minimaalsemaks. Selles kontekstis väärib eraldi küsimust, kas tehnoloogiat on arendatud selleks, et tagada suuremat vabadust või suuremat kontrolli? Kas füüsilise piirkontrolli kaotamine ja selle asendamine sõidukite automaatse logimisega ja monitoorimisega muutis riigi inimeste suhtes usaldavamaks? Pigem saame rääkida piirkontrolli meetodi muutumisest, mitte selle funktsiooni kadumisest. Kahtlemata näib tehnoloogia olevat üks oluline eeldus selleks, et Nozicki minimaalne riik saaks toimida. Kuigi tundub, et see muudab riigi minimaalsemaks vaid näiliselt, mitte sisuliselt. Ta kontrollib sarnase nähtamatu käega, mis liberaalses paternalismis meid õiges suunas nügib. Ainult, et tehnoloogia abil on võimalik seda kätt muuta veelgi nähtamatumaks ja luua illusioon selle puudumisest. Võiks eraldi küsida, kas kõigest inimeste tegevust salvestav ja monitooriv riik ilma sekkumiseta oleks üldse mõeldav minimaalse riigina?

Igal juhul esitab riigi minimaalsus, turu loomine ja valikute arhitektuur valitsejatelt seda, et riik ja selle valitsemine toimub väga kompetentselt. See eeldab väga selgelt teadmist sellest, mis on inimestele hea ja oskust vähemalt näiliselt tagada vabadus, kuigi juhitud raamides. Riigivalitsejad peavad nägema väga laia ja suurt pilti, mis suudab arvestada üldisemat heaolu ja nägema selgelt, kuhu iga indiviidi peaks riigi poolt kujundatud GPS kohale juhtima. Isegi siis, kui inimesed ise ei oska öelda või tea, mis neile hea võiks olla. See on suur vastutus, mille kohta ka Nozick küsib, kas ikka leidub tõesti tarku ja tundlikke isikuid, kes suudaks teiste hüvanguks valitseda.

Nozicki minimaalset riiki oleks lihtsam rakendada ja õigustada, kui inimeste ootustes riigile valitseks universaalsus. Aga seda ei tundu eksisteerivat. Ajalugu kinnitab, et inimeste nägemused heast riigist ja sellest, kuidas nende hea valitsemine peaks toimuma, on ajas siiski olnud muutuvad. Ehk saab isegi öelda, et inimeste ratsionaalsus, mida neoliberaalid eeldavad, on ajas siiski muutuv või vähemalt arenev. Selle arutluskäigu ilmestamiseks võib tuua näite Eestis asuvast Ruhnu saarest, kus riigi esindatud võiks nozickilikult vaadates olla kõige minimaalsem. Alla saja alalise elanikuga Ruhnu saarel ei paikne ühtegi seaduse täitmist järjepidevalt kontrollivat riigiasutuse esindajat. Näiteks pole saarel väidetavalt ka kunagi olnud politseid ja üldiselt ei nähta politsei tegevusi seal kohaliku kogukonna poolt kui riikliku abi, vaid sekkumist nende elukorraldusse. Ka siis, kui politsei käis saarel jagamas helkureid jalakäijatele, oli nende hinnang ennetavale sekkumisele pigem negatiivne. Samas laekus Ruhnust siiski politseile süüteo teateid, mis eeldasid riigi sekkumist ehk politsei menetlust ja kellegi kinnipidamist või karistamist.

Ruhnu näitel on võimalik Nozicki riigi minimaalsust testida ja näha, et soov ellu sekkumatuseks võib olla mitteabsoluutne. Ruhnu probleem tundub peituvat selles, et riigi minimaalsem esindatus ei tähenda seda, et inimeste ootused riigi olemasolule ja sekkumisele oleks igal ajal sama minimaalsed. Kui häda käes, helistatakse siiski häirekeskusesse. Aga see pole vaid Ruhnu probleem, sest me teame, et kurjategijadki helistavad ise abi vajades politseisse. Mida see meile siis ikkagi ütleb?

Tundub, et inimesed on selles vaates silmakirjalikud: seni, kuni kõik toimib nende huvides ja neil on olemas kindlus, et nad saavad ise hakkama, peaks riigi sekkumine olema minimaalne. Samas tasub riigil ilmselgelt säilitada võimekus ja valmisolek vajadusel reageerida. Ehk siis see minimaalsus väljendub ka teatavas pidevas valmisolekus ja võimes analüüsida põhjal teha prognoose. See omakorda juba viibki meid liberaalse paternalismini –

riigil on olemas piisavad andmed ja teadmine sellest, mis on inimestele päriselt hea. Nõrkade sekkumiste ja nende valikute kujundamisega – et seaduste järgimine on lihtsam, mugavam ja parem – nõigitakse inimesed õigele rajale ja õiges suunas.

Riigi rolli minimeerimine näib eeldavat riigilt ka üht olulist mõtteviisi muutust ja see ongi seotud liberaalse paternalismis ideega sellest, et inimesed vajavad teatud küsimustes abi õige suuna leidmisel. See tähendab, et riik on küll minimaalne, aga see telgitagune töö, mida riik oma inimeste jaoks teeb, on siiski tehtud moel, mis võimaldab minimaalset sekkumist. Mõni võiks vaielda, et sellisel juhul on ju tegemist näilise vabadusega. Aga see ongi küsimus sellest, milline on keskkond ja milliste vahenditega see on saavutatud. Analoogselt võiks küsida, kas Ruhnu puhul on tegemist näilise Eesti riigi kohaloluga või mitte? Ma olen enam kui kindel, et nad siiski deklareerivad oma tulusid ja käivad valimas¹⁰.

See telgitagune töö, mida ma silmas pean, puudutab seda, et riik ja selle esindajad peavad omama oma tegevuse eesmärgiks legitiimsuse kinnistamist. Näiteks seadusliku järelevalve vaates saab see toimida ainult siis, kui inimesed austavad kehtestatud keeldusid ja on aktiivses koostöös politseiga. Nad annavad teada seaduserikkumistest ja teadmine, et minu hälbiv tegevus ei jää kogukonnas märkamatuks, distsiplineerib ka teisi. Töö legitiimsusega on oluline ka seepärast, et inimesed ei ütleks riigist lahti. Minimaalse riigi puhul võib see lihtsalt juhtuda. Totaalse kontrolli omamine inimeste üle on riigile võimatu ülesanne, sest see on meeletult kulukas. Isegi kui tehnoloogia arenguga on riigil võimatu kontrollida inimeste tegevust, eeldab see tohutut andmeanalüüsi, et saavutada kontrolli totaalsus. Seega aitab inimeste ja riigi vahel toimiv usaldusväärne suhe vähendada riigiametnike ja sunni vajadust. Selle eelduseks on see, et inimesed siiski on suunatud tahtele teha koostööd ja edendada ühiseid huvisid.

Nagu näha on liberaalne paternalism oma olemuselt jätk neoliberaalsele diskursusele ja iseenesest oleks võimalik näha valikute arhitektuuris ning nõigimises võimalust Nozicki minimaalse riigi rakendamisele. Teadmised inimeste valikute ja mõtlemise toimimisest, mida Sunstein ja Thaler aluseks võtavad, näivad leevendavat probleemi, mille ilmumist neoliberaalid ja Nozick ette ei näinud – inimene ei pruugigi olla nii ratsionaalne olend. Seega on riigi roll inimese abistajana hädavajalik. Minimaalse riigi toimimiseks peab aga riik tegema

---

¹⁰ 2019. aasta Riigikogu valimistel hääletas 92 inimest 135 valimisealisest. See on 5 protsendipunkti kõrgem valimisaktiivsus kui Eesti keskmine. Vaata: <https://rk2019.valimised.ee/et/voting-result/local-municipality-0689-voting-result.html>

järjepidevalt tööd, et inimeste suhe riigiga säiliks. Ruhnu näide võiks meile pakkuda selles inspiratsiooni ja kinnitust, et see minimaalne suhe võiks toimida.

KOKKUVÕTE

Käesoleva töös proovisin leida vastust küsimusele, kas liberaalne paternalism võiks olla rakendatav Robert Nozicki minimaalse riigina. Selleks andsin ülevaate sellest, milline oli neoliberaalne diskursus, mille konteksti 1974. aastal ilmunud Robert Nozicki teos „Anarhia, riik ja utopia“ ilmus. Leidsin, et Nozicki ja neoliberaalide lähenemise vahel on üksmeel küsimuses, mis puudutab riigi rolli. Mõlemad näevad, et see peaks olema minimaalne. Kui Nozick nägi riigi rolli peamiselt inimeste ja nende õiguste kaitses, siis neoliberaalide arvates tuli kaitsta vaba turgu ja selle toimimist.

2003. aastal avaldatud artiklis „Paternalism Is Not An Oximoron“ tõid Cass R. Sunstein ja Richard Thaler avalikkuse ette liberaalse paternalismi mõiste. Põhjus, miks tuli liberaalsuse kontekstis rääkida paternalismist, peitus nende hinnangul tõdemuses, et liberaalid on pidanud inimest oluliselt ratsionaalsemaks, kui võiks ja peaks. Nägi ju neoliberaalne diskursus inimest ettevõtliku ja majanduslikult mõtlevana, kuid Thaleri ja Sunsteini sõnul see nii ei ole. Nad toetusid selle väitmisel Daniel Kahnemani teooriale inimese mõtlemisest. Kahnemani käsitlus kahe süsteemiga ajuprotsessidest viitab sellele, et inimestel pole võimalik alati kõikides küsimustes langetada parimaid otsuseid. Kuna inimesed ei suuda teha häid valikuid, tuleb parimate tulemuste saavutamiseks kasutada valikute arhitektuuri ja nügimise abi. Lõplik valiku tegemise õigus on jäetud igale indiviidile vabaks, mistõttu võiks see lähenemine olla vastuvõetav ka liberaalidele.

Töö neljandas osas vaatlesin neoliberalismi, minimaalset riiki ja liberaalset paternalismi neid kõrvutades. Käsitluse mõistmise hõlbustamiseks esitasin tabeli, kus olulisemates punktides teooriaid kõrvutades selgub nende omavaheline seos. On selgelt mõistetav, et me räägime kõigi kolme puhul minimaalsest riigist, kuid selle funktsioon on mõnevõrra erinevalt defineeritud. Käitumisteadust aluseks võttev liberaalne paternalism tundub selles kontekstis kindlasti tänapäevasem ja ahvatlevam, kuid nagu ma ka välja toon, esitab see suuremaid väljakutseid. Ühelt poolt on probleemiks see, et inimeste ootused riigile ei ole alati samasugused. On olukordi, kus minimaalselt riigilt oodatakse siiski suuremat sekkumist. Selle ilmestamiseks kasutasime Ruhnu saare näidet.

Teine raskus on seotud tehnoloogia arenguga, mis justkui niikuinii riigi rolli minimeerib. Näiteks on asendunud Euroopa Liidu piires piirikontroll automaattuvastusega.

Minu väide on, et see pole siiski riigi rolli minimeerimine, vaid taktikaline muutus. Üleüldse tundub emapilgul tehnoloogia abil võimalik riiki minimaalsemana näidata, kuid see ei pruugi seda olla sisuliselt.

Kolmandana kirjeldasin, et riigi minimeerimine toob kaasa väga olulise eelduse. Ühelt poolt see, et inimesed saaksid ise hakkama ja see nõuab riigilt väga suurt telgitagust tööd. Kusjuures ka tööd riigi legitiimsusega, et inimeste side riigiga ei katkeks. Teisalt mängib siin rolli riigi säiliv võimekus kriitilises olukorras rohkem kui minimaalselt inimeste abistamiseks sekkuda.

Kas me võiksime rääkida paternalistlikust liberalismist kui Robert Nozicki minimaalse riigi ühest rakendamise võimalusest? Suures pildis jah, kindlasti võiks see olla üks vägagi tõenäoline võimalus, kuidas riik saaks minimaalselt toimida. Lisaks võtab liberaalne paternalism appi hädavajaliku teadmise sellest, kuidas inimeste otsused sünnivad. Seega võib öelda, et liberaalsed paternalismi saaks käsitleda kui Nozicki minimaalse riigi teooria täiendust või edasiarendust.

ABSTRACT

Can libertarian paternalism be implemented on the basis of Robert Nozick's minimal state concept.

This thesis focuses on the concept of minimal state that was introduced by the Robert Nozick in his book "Anarchy, State, and Utopia" published in 1974. According to the Nozick, the only legitimate state is a minimal state that focuses solely on the protection of its citizens' life, liberty, property and contract. The idea of the minimal state was introduced in the context of neoliberal discourse at the dawn of neoliberal dominated governance by Margaret Thatcher and Ronald Reagan. Neoliberals argued that the primal function of the state is to protect the free market, and that enables to organize the life of the citizens. Neoliberalism and Nozick's minimal state lacked the adequate understanding of the human rationality and the mechanism of choice. Richard Thaler and Cass R. Sunstein claimed to have solved the problem defined by the explanation of Daniel Kahneman. Kahneman claimed that the way human brain functions and the processes behind our thinking limits us to make always good choices. Thaler and Sunstein recommended to use choice architecture and nudging as libertarian paternalistic solutions to this problem. Author claims that libertarian paternalism can be counted as one possible practice of Robert Nozick's minimal state.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Birch, K; Mykhnenko, V. (2010). *The Rise and Fall of Neoliberalism*. London: Zed Books.
- Cahill, D; Konings, M. (2017). *Neoliberalism*. Cambridge: Polity Press.
- Friedman, M. (2002). *Capitalism and Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press, Ltd
- Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hasnas, J. (2003). Reflections on the minimal state, *Politics, Philosophy & Economics*, 2(1): 115-128.
- Howard, M.C; King, J.E. (2008). *The Rise of Neoliberalism in Advanced Capitalist Economies. A Materialist Analysis*. Chippenham and Eastbourne: CPI Antony Rowe.
- Jessop, B. (2010) From Hegemony to Crisis? The Continuing Ecological Dominance of Neoliberalism, in K. Birch and V. Mykhnenko: *The Rise and Fall of Neoliberalism*. London: Zed Books, pp 171-187.
- Nozick, R. (2018). *Anarhia, riik ja utoopia*. Tartu: Ilmamaa.
- Palley, Thomas I. (2005). From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms, in A. Saad-Filho and D. Johnston: *Neoliberalism – A Critical Reader*. London: Pluto Press, pp. 20-29.
- Quong, J. (2010). *Liberalism without Perfection*. Oxford Scholarship Online.
- Saad-Filho, A; Johnston, D. (2005). *Neoliberalism. A Critical Reader*. London: Pluto Press.
- Smith, N. *Neoliberalism* [veebileht] <https://www.britannica.com/topic/neoliberalism>
(Kasutatud 29.04.2019)
- Steger, M. Roy, R. (2010). *Neoliberalism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Sunstein, C. R. (2013). *Simpler: the future of government*. New York: Simon & Schuster Inc.
- Sunstein, C. R. (2014). *Why Nudge? The Politics of Libertarian Paternalism*. London: Yale University Press.

Thaler, R; Sunstein, C. R. (2009). *Nudge. Improving decisions about health, wealth and happiness*. London: Penguin Books.

Wilson, J.A. (2018). *Neoliberalism*. New York: Routledge.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, _____ Heiko Leesment _____,

(autori nimi)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

_____ Kas liberaalne paternalism on rakendatav Robert Nozicki kontseptsioonina minimaalsest riigist? _____,

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on _____ Mats Volberg _____,

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Heiko Leesment

01.05.2019